

FROM SOUNDS TO THINGS

Georg Adlersparre
och
1809 års regeringsform

Historiska institutionen
Göteborgs Universitet, VT 1995
Lennart Eriksson
fil. kand.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	3
1. INLEDNING	
Syfte, källor, metod.....	5
Forskningsläget.....	7
Den politiska och doktrinära bakgrunden.....	8
2. ADLERSPARRE FRÅN TANKE TILL HANDLING	
Adlersparres politiska uppfattning	9
From Sounds to Things: Vägen till Stockholm	11
Adlersparre och det Håkansonska förslaget	13
From Fancy to the Heart: Vägen till Louise	19
3. SLUTSATSER	23
4. SAMMANFATTNING	23

98-03-11

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

1. Tryckta källor

- [Adlersparre, Georg]: Namnkunnige Statsmäns Lefnadsmärkvärdigheter, Del 1-3, Stockholm, 1794-95
- Adlersparre, Georg: Samtal i de dödas rike , Upsala, 1796
- Dalgren, Lars: (utg.) Brev från Georg Adlersparre till Erik Gabriel Flach , Karlstad, 1929
- von Engeström, Lars: Minnen och anteckningar, 2bd., Stockholm, 1876
- Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia, samt historiska personer. Utgifna af ett sällskap , I-VIII, Stockholm, 1832 (cit. HSH)
- Läsning för Landtmän. Af et Sällskap, Häfte 1-3, Stockholm, 1795-96, (cit. Lfl)
- Läsning i Blandade Ämnen, Häfte 1-15, Stockholm, 1797-1801, (cit. Läs.)
- Montesquieu, Charles: De l'esprit des lois, (1748), 2 vol., Paris, u.å.
- [Naumann, Chr.]: Håkanssonska förslaget till ny regeringsform 1809 , Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning, 1872
- von Schinkel, B: Minnen ur Sveriges nyare historia. Bihang [II] utg. af S.J. Boethius , Uppsala, 1881
- Toijer, Daniel (utg.): Georg Adlersparres brev till sin hustru, Stockholm, 1960
- (utg.): Brinkman och Adlersparre. En brevväxling från Karl Johans-tiden, Stockholm, 1962
- Trolle-Wachtmeister, H.F.: Anteckningar och minnen, (utg. E. Tegnér), Stockholm, 1889
- Waldner, Gunnar (red.): 1809 års regeringsform. Några aktstycken belysande dess tillkomst , Göteborg, 1940

2. Bearbetningar

- Adlersparre, C.A.: 1809 års revolution och dess män. Tidstaflor, Stockholm, 1849-1850
- Almqvist, Sven Henning: Revolutionen fick vänta ... för en jänta. Till 150-årsminnet av 1809 års omvälvning, Kristinehamn, 1959
- Andrén, Nils: Från kungavälde till folkstyre , (1955), Fjärde upplagan, Utbildningsförlaget, Örebro, 1972
- Anér, Kerstin: Läsning i blandade ämnen. Studier i 1790-talets svenska press- och litteraturhistoria , Göteborg, 1948
- Bexelius, Alfred: Vår förste JO , Lund, 1981
- Björklund, Stefan (ed.): Kring 1809. Om regeringsformens tillkomst, Stockholm, 1965
- Boethius, Simon Johannes: Till frågan om tillkomsten av 1809 års regeringsform , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1911
- Ytterligare till frågan om tillkomsten av 1809 års regeringsform , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1912
- Bruno, Eleonore: Öfversikt öfver litteratur rörande källorna till 1809 års regeringsform , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1914
- Brusewitz, Axel: Representationsfrågan vid 1809-10 års riksdag. En inledning till representationsreformens historia, Uppsala, 1913
- Studier öfver 1809 års författningskris. Den idépolitiska motsättningen, Skrifter utgifna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 18:5, Uppsala, 1917
- Georg Adlersparre , Svenskt Biografiskt Lexikon, I.
- Carlsson, Sten: Gustaf IV Adolfs fall. Krisen i riksstyrelsen, konspirationerna och statsvälningen (1807-1809) , Lund, 1944
- Carlsson, Sten; Rosén, Jerker m.fl: Den svenska historien, bd. 11: Finland förloras. Karl Johan och freden, Bonnier Lexikon AB, Stockholm, 1994
- Dovring, Karin: Till författarfrågan i Läsning i blandade ämnen , Scandia

1948-1949

- Fahlbeck, Pontus: Regeringsformen i historisk belysning , Stockholm, 1910
- Heckscher, Gunnar: Konung och statsråd i 1809 års författning , Uppsala, 1933
- Herlitz, Nils: Grunddragen av det svenska statsskickets historia , Andra upplagan, P.A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1936
- Hägerstrand, Olof: "Juntan" som realitet och hörsägen , Symposion, 1995
- Höjer, Nils: Hans Järta och Sveriges grundlagar , Historisk Tidskrift, 1910
- Till frågan om uppkomsten av 1809 års regeringsform , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1911
- Karlbom, Rolf: Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Studier i svensk konstitutionell opinionsbildning 1790-1809, Studia Historica Gothoburgensia III, Göteborg, 1964
- Kjellén, Rudolf: Den nationella karakteren i 1809 års regeringsform , Historisk Tidskrift, 1893
- Lagerroth, Fredrik: Montesquieu och Sveriges grundlagar , Svensk Tidskrift, 1940
- Sabine, George H.: A History of Political Theory , (1937), 3 ed., George G. Harrap & Co. Ltd., Bristol, 1956
- Sandegren, M.: Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809 , Göteborg, 1890
- Schmandt, Henry J.: De politiska idéernas historia , (1960), 2 uppl., u.o., 1965
- Sjögren, Otto: Georg Adlersparre. En historisk karaktärsbild, Lefnadsteckningar öfver utmärkta personligheter utgifna af Stiftelsen Lars Hiertas Minne, 2, Stockholm, 1881
- Sjövall, Birger: Georg Adlersparre och tronfrågan 1809, Lund, 1917
- Stawenow, L.: "Jacob v. Engeströms förslag till regeringsform" i Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne, 2 maj 1908
- Stjernquist, Nils Nilsson: Kring landshövding Anders af Håkanson och hans efterlämnade papper , Blekingeboken, 1944
- Regeringsformens tillkomst , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1959
- Thermænius, E.: Kring förarbetena till regeringsformen , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1959
- Myten om Håkanssonska förslaget och några problem rörande regeringsformens tillkomst , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1956
 - Om tillkomsten av 1809 års regeringsform , Statsvetenskaplig Tidskrift, 1950
- Toijer, Daniel: Gustafsvik. Historien om ett Värmlandsgods och dess ägare, Kristinehamn, 1958

1. Inledning

Syfte, källor och metod

Den 13 mars 1809 avsattes Gustav IV Adolf som Sveriges konung.¹ Det gustavianska enväldets tid var slut. Nu skulle ett nytt styrelsesätt utformas. Men hur mycket av det gamla styrelsesättet borde bevaras? Hur mycket av Montesquieus och de Lolmes idéer om statsskicket vore värda att ta till sig? Skulle ny kung utses först och ny författning antas därefter, eller tvärtom? Var Gustav IV Adolfs ätt utesluten från tronföljden? Se där några av de huvudfrågor som kom i dagen efter den 13 mars. Vad som förvånar är hur snabbt problemen löstes på ett sätt som vann bred uppslutning. Den nya regeringsformen antogs den 6 juni 1809, dvs. mindre än tre månader efter Gustav VI Adolfs fall. På ny tronföljare fick man vänta lite längre, sedan den som först utkorats avlidit under mystiska omständigheter. Men redan i juli 1810 valde riksdagen i Örebro marskalk Bernadotte till svensk kronprins.

Hur kunde allt gå så snabbt och ändå bli bra att i vart fall regeringsformen stod sig i 175 år? En huvudorsak var enligt min mening sannolikt att grundtankarna vad avser rikets styrelse och tronföljden redan innan konungens avsättning var formulerade — om än inte uttalade — i kretsar som blev inflytelserika efter den 13 mars. Avsättningen blev den katalysator som fick pusselbitarna att falla på plats.

En person som tidigt formulerat tankar om staten och som kom att få ett betydande inflytande såväl över tronfrågan som författningsfrågan, var överstelöjtnanten Georg Adlersparre. Han hade den 7 mars gripit befälet över den värmlandska fördelningen och med denna armé lämnat försvaret av den norska gränsen för att marschera mot Stockholm och avsätta konungen. Redan i mitten av 1790-talet hade han påbörjat utgivandet av två tidskrifter, där bl.a. Kants filosofi diskuterades och där han själv bidrog med de första översättningarna till svenska av utdrag ur Adam Smith's "Wealth of Nations". Här återfinner vi också hans artikel "Om Borglig Frihet, samt bevis at den ganska väl står att förena med en vidsträckt Konungamagt."² Adlersparre saknade således inte tankar om frihet och om hur statsangelägenheterna rätteligen borde ordnas. Dessa

¹ Formellt avsattes han när Rikets Ständer uppsade honom tro och lydnad den 10 maj 1809.

² Lfl 1, s. 3

har han tydligt givit uttryck för i tronfrågan.³ Hans bidrag till den nya regeringsformen är däremot om inte tvistigt som historiskt faktum, så oklart i vad avser dess art och omfång.

Denna uppsats huvudsyfte är följaktligen att söka klarlägga — eller kanske snarare kasta ljus över problemställningen — hur stort inflytande Adlersparre egentligen hade över grundlagsarbetet, enkannerligen det s.k. Håkansonska förslaget (i det följande cit. HF) enär det är i samband med dess tillkomst som Adlersparre visat — och tillskrivits — störst aktivitet. Adlersparre menar sig också ha övat inflytande såvitt avser tillkomsten av justitieombudsmannainstitutionen. Jag kommer följaktligen även att undersöka vari detta eventuella inflytande bestod. Frågeställningarna kan alltså preciseras till att avse Adlersparres befattning med HF och med JO-ämbetes tillkomst. Under resans gång avser jag därjämte att försöka teckna några drag i en karaktärsbild av Georg Adlersparre, mannen som kan sägas ha tagit en av sina tidskrifters valspråk *From Sounds to Things* som rättesnöre i sitt eget liv, men som så månade om sin "tranquillité" att statens angelägenheter och den framgång han där kunnat vinna till sist ställdes åt sidan till förmån för ett lugnt familjeliv. Som Anér riktigt påpekar gick han vidare *from fancy to the heart*.⁴ Jag avser att avslutningsvis också något belysa orsakerna till denna marginalisering. Om avsättningen av Gustav IV Adolf var en katalysator, så var Adlersparre den, som satte processen i rörelse. Och när moren gjort sin plikt fick han gå. Det gjorde Adlersparre med lätt hjärta.

Innan jag övergår till att ta itu med huvudsyftet kommer jag i detta kapitels sista avsnitt att, som en bakgrund, kort redogöra för Sveriges politiska och ekonomiska läge på förvåren 1809, samt att ge en översikt över tidens statsrättsliga debatt. Jag stöder mig i denna del huvudsakligen på Andrén, Sabine och Schmandt, samt verket "Den svenska historien". Till frågan om Adlersparres politiska uppfattning hör hans egna tidskrifter samt övrig av honom författad litteratur. Tyvärr saknar artiklarna i *Läsn. författarangivelser*. Jag använder mig i denna uppsats av den Anériska attributionen.⁵ Vidare finns tillgängligt dels HF, dels Adlersparres korrespondens, bl.a. breven till hustrun och till postmästaren i Karlstad Erik Gabriel Flach — tidigare officer i västra armén — samt dagboksanteckningar och minnen från andra av "1809 års män". Tyvärr saknas några viktiga pusselbitar. af Håkanssons efterlämnade papper

³ Se härom Sjövall.

⁴ Cit. ur Alexander Pope. Raden lyder i sin helhet: "From Sounds to Things, from Fancy to the Heart". Jag har inte lyckats identifiera diktverket.

⁵ Anér, ark utan paginering vid s. 474. Jfr. dock Dovrings kritik.

tycks således ha förkommit; endast ett hans konceptexemplar av HF har bevarats.⁶

Tiden — och ambitionsnivån för en uppsats av detta slag — räcker inte till för att granska allt det synnerligen omfattande material som finns tillgängligt. Särskilt bör noteras, att jag inte inför denna uppsats studerat några otryckta källor, såsom bevarande avskrifter av HF. Dessutom misstänker jag att mera material återstår att (ny)upptäcka. Vad denna uppsats som mest kan leda fram till är därför att precisera frågeställningarna inför den kommande generalattack mot källmaterialet som jag hoppas få tillfälle att genomföra.

I samband därmed bör även anmärkas, att jag inte här och nu gör några ansatser till en mera ingående källkritik. Syftet har varit att redovisa de ”spår av Adlersparre” som påträffats i källorna. Om dessa spår egentligen leder rätt eller fel, vill jag för närvarande på det hela taget låta vara osagt. Varje uppgift måste bedömas för sig och sättas in i ett sammanhang som är mycket svårt att överblicka och i vissa delar omöjligt att rekonstruera. Jag saknar för närvarande en tillräcklig sådan överblick för att kunna avge ett självständigt och väl underbyggt kritiskt omdöme om varje enskild uppgift. Klart är dock, att de flesta använda källor ansluter sig mycket nära såväl i tid som rum till det aktuella händelseförloppet, varför deras källvärde generellt måste anses betydande.

Forskningsläget

Händelserna år 1809 har intresserat såväl den historiska vetenskapen som statsvetenskapen. Den senaste mera omfattande studien över författningens tillkomst och den förhärskande statsdoktrinen är Rolf Karlboms avhandling från 1964. I denna bygger han, åtminstone såvitt avser Adlersparres insatser, till synes tämligen okritiskt på sedermera professor skytteanus Axel Brusewitz' arbeten från 1910-talet. Det enda arbete från senare tid som direkt fokuserar på Adlersparre är Birger Sjövals avhandling från 1913 om hans roll i tronfrågan. Från det senare 1800-talet föreligger Otto Sjögrens biografi. På senare tid synes forskningen kring regeringsformens tillkomst ha avstannat. Kanhända beror det på, att 1809 års RF har ersatts av en ny och att dess unicitet som en av de äldsta i kraft varande konstitutionerna har försvunnit, varvid den i vart fall inte är lika intressant för modern statsvetenskaplig forskning. Icke desto mindre är den alltjämt av stort historiskt intresse såsom

⁶ Stjernquist, 1944.

varande en vehikel för den slutliga övergången från envælde till konstitutionellt styre, på vägen till det moderna. Adlersparre hade otvivelaktigt en roll i denna övergång, såväl praktiskt som teoretiskt. Denna uppsats fokusering på hans roll som statsteoretiker är emellertid såvitt känt ny. Forskningsfältet är ingalunda obeträdd jungfrulig mark, men medan Adlersparre i detta avseende tidigare behandlats mera en passant, avser jag nu åtminstone göra en halvhalt vid honom och vid det han stod för.

Den politiska och doktrinära bakgrunden

På våren 1809 var Sverige ännu ett kungligt envælde. Riket stod omgivet av fiender. England var vid denna tid, sedan den franska segern över ryssarna vid Friedland år 1807 och den därpå följande freden i Tilsit, vår enda allierade i kampen mot Napoleon och av denne besegrade stater. Även om något beslut om Finlands öde inte fattades i Tilsit, såg sig Ryssland ha fria händer där. Ryska trupper hade följaktligen i februari år 1808 invaderat Finland. I Norge stod danska trupper vid rikets gräns, sedan Danmark pliktskyldigast förklarat krig i följe sitt fördrag med Frankrike. I väster blev kriget dock mest ett "Sitzkrieg". Värre var det i öster, där nästan hela Finland ockuperats mot slutet av år 1808.

Konungen vägrade dock att lyssna till sina rådgivare, som ville ge upp Finland. Han sökte finansiera ett nytt fälttåg, bland annat genom ökade subsidier från England, men kunde inte uppnå annat än status quo. En krigsgärd — dvs. skatt — utskrevs, även den utan rådgivarnas stöd. Konungens intresse att finansiera och fortsätta kriget mot Ryssland delades sålunda knappast av någon. När han beslöt degradera gardesofficerare för i vissa fall grundlösa anklagelser om feghet, växte missnöjet också inom militären. Den s.k. Cederströmska gruppen planerade att gripa konungen den 8 februari 1809 under hans dagliga färd mellan Stockholms slott och Haga. Försöket rann ut i sanden. Nu blev det Adlersparres tur att gripa in.⁷

Huvudfrågan för forskningen har varit i vilken utsträckning 1809 års RF skall ses som ett uttryck för kontinentala maktdelningsläror av exempelvis Montesquieuskt snitt eller anses utgöra ett organiskt grönt skott på den gamla svenska statsdoktrinens Yggdrasil. Båda bygger på maktdelningsresonemang. Montesquieu förfäktar som bekant synen att statsmakten skall delas mellan olika

⁷ Framställningen bygger här på "Den svenska historien", ss. 53-85.

statsorgan, som representerar den lagstiftande, den verkställande och den dömande makten.⁸ Det är här fråga om en funktionsindelning. Olika instanser sköter olika maktpåliggande uppgifter i staten och avses kontrollera och balansera varandra så, att uppkomsten av envælde och diktatur motverkas.⁹

Den svenska statsdoktrinen synes däremot ha uppkommit genom att olika redan existerande personers och gruppers inflytande i samhället kodifierats — på så sätt att balans uppnås, åtminstone formellt och på papperet. I praktiken tycks detta emellertid snarare varit ett utflöde av maktkamp än av strävan till maktdelning; på medeltiden mellan konungen och aristokratin, senare mellan konung och råd eller konung och ständer. Kodifieringen, t.ex. våra regeringsformer, har därmed reducerats till att förklara och lagfästa redan existerande maktförhållanden i samhället, även om statsteoretiska inflytelser kan spåras också före år 1809. Denna praxis skiljer sig sålunda i hög grad från Montesquieus teori, vilken visserligen var avsedd att tillämpas praktiskt, nämligen i Frankrike, men som i allt väsentligt byggde på deduktiva principer, om än med England som förebild.¹⁰ Samma förebild återfinns också hos Adlersparre och han hämtar även mycket av sina argument och sin terminologi från Montesquieu.

2. Adlersparre från tanke till handling

Adlersparres politiska uppfattning

I tiden före 1809 års händelser rörde sig flera uppfattningar på den politiska arenan, lät vara under hovkanslerns färla. Den franska revolutionens och upplysningstidens tänkande hade vunnit insteg också i Sverige. Radikalerna hade formerat sig kring Hans Hierta (sedermera Järta) och den s.k. Juntan i Uppsala. Här förfäktades re-

⁸ Karlbom gör gällande, att Montesquieu inte menar, att statsmakten fördenskull måste fördelas på endast tre statsorgan (Karlbohm, s. 29ff).

⁹ På engelska används här ofta begreppet "checks and balances". Sabine nämner också, att Montesquieu gjorde "the separation of powers into a system of legal checks and balances between the parts of a constitution" (s. 472).

¹⁰ Jfr. Sabine, s. 469: "The main outline of Montesquieu's theory ... was determined not by empirical considerations but by his preconceptions about what was desirable in France". Framställningen bygger här annars på Andrén; jfr även Schmandt, s. 272 ang. olika typer av maktfördelning.

publikanska och "jakobinska" uppfattningar.¹¹ Gustavianerna var legalister och fylkades, om inte kring konungen, så runt hans hus. Här återfanns bl.a. riksmarskalken von Fersen och Adlercreutz.

Adlersparre framträdde på arenan främst genom utgivningen av tidskriften "Läsning i blandade ämnen". Den utkom åren 1797-1801. Karlbom ser tidningen som en förbindelselänk mellan 1792 års statskupp, varigenom liberala tendenser åtminstone inledningsvis kunde göra sig gällande, och händelserna år 1809, och som ett språkrör för den "äldre oppositionen" mot enväldet.¹² Han refererar Anérs, Otto Sjögrens och Brusewitz' ståndpunkter i fråga om Adlersparres politiska åskådning, särskilt hans konstitutionella ståndpunkt och sammanfattar den som motsägelsefull; Bruzewitz kallar honom å ena sidan demokrat, å den andra despot.¹³ Mera härom nedan.

Av särskilt intresse i detta sammanhang, är ett författningsförslag, som av allt att döma författats av Adlersparre ensam. Det bär titeln "Förslag till en ny regeringsform i allmänhet och lämpad efter Sveriges statsförfattning i synnerhet".¹⁴ Adlersparre vill här föra fram adeln "som en nödvändig mellanlänk mellan samhällets högre och lägre grader". Adeln framstod, menar Brusewitz, för Adlersparre som "den verkliga väktaren af folkets politiska rättigheter och den enda egentliga motvikten mot det monarkiska inflytandet".¹⁵

Å andra sidan var Adlersparre ingen motståndare till monarkin. Ett citat ur Lfl., som även bär spår av Montesquieuskt inflytande, tycks rätt väl belysa hans ståndpunkter:¹⁶

"Det är endast Uplysningen, som kan leda allmänna opinionen till ädla föremål, til samfunds dygd, til frihet utan sjelfsväld, til laglydnad utan trälens blinda häpenhet, til saktmodig öfverläggning och ädel värma vid Folkets rät-

¹¹ Enligt en recension av Hägerstrands avhandling om juntan (Svenska Dagbladet 1995-02-23) var ryktena om dess subversivitet överdrivna. Recensenten, Lennart Lundmark, menar att Hägerstrand övertygande visat att "revolutionsglöden i Uppsala mest var en grå askhög av akademiska intriger".

¹² Karlbom, s. 122; jfr. Andrén, s. 43.

¹³ a.a., s. 123.

¹⁴ HSH, VIII, s. 78ff.

¹⁵ Brusewitz, 1913, s. 28. I Läsning återfinns uppsatsen om "Svenska Adels Bestämmelse" vilken faller tillbaka på Montesquieuska tankegångar om det ömsesidiga beroendet mellan Konung och adel som en spärr mot "despotismen". Anér sätter Adlersparre som författare, men Karlbom visar, att författaren är Michael Hambré (Karlbom s. 129).

¹⁶ Lfl. Första häftet, 1795, s 13ff (Ur uppsatsen Om Borglig Frihet, samt bevis at den ganska väl står at förena med en vidsträckt Konungamagt)

tigheters försvar. ... När en sann uplysning leder et folks öfvertygelse, förvandlas Despoten och Aristocraten til Magtens varsamme utöfvare, til högaktare af Medborgarens rättigheter och Samfundslagen, til tvungne välgörare emot Folket. ——— Konungaväldet, som inom sig förenar den mångdubbla förmågan, at mera verksamt än något annat, kunna befrämja den enskilde Medborgarens sällhet ... undanrödja alla Aristocratiens förmånsrätter ... upkalla verksamheter och förtjenster ...; skulle detta Vælde ... äga i den Vises öga ett mindre värde än något annat Regeringssätt? [Mänskligheten har] under Konungsväldet i sjelfva Tyrannens hand, varit mindre lidande och våldförd, än under Hierarchens, Aristocratens och den Democratische hufudmannens vaksamma och uträknade tyranni.”

Adlersparre synes inte ha haft några höga tankar vare sig om franska revolutionen eller utvecklingen i Nordamerika. I stället framhöll han England som föredöme. I ett inlägg i Läsn. menar han att egendomsprincipen borde styra representationens organisation, så som i England.¹⁷ Denna tankegång återkommer i anslutning till det ovan omtalade författningsförslaget.¹⁸ I Läsn. återfinns en översättning från de Lolme betitlad ”Om den ovanliga utgång, som alltid följt på Änglands Revolutioner”. Översättaren — enligt Anér är det Adlersparre — tillfogar i en not: ”...vi skole finna at Änglands Revolutioner alltid blifvit slutade med sådana välfärdsmaat, och endast sådana, som verkligen och utan mannanmän varit gagnelige för alla classer af Folket”.¹⁹ Vidare heter det om England att ”känslan af det närvarande styrelsesättets fördelar segrat öfver nyhetsandan. ——— [D]är hafva ägande rätt och personlig frihet till närvarande dag orubbadt njutit den säkerhet, hvilken de varit beröfvade inom de samtidige Stater, där man velat söka Regeringssättets styrka i Despotismens och Länsmagtens arbitraira vilja”.²⁰ På ett fjärde ställe fördömer Adlersparre i skarpa ordalag ståndsorganisationen: ”representationen måste bliva folkenlig, om kastinflytelsen skall upphöra” heter det.²¹

Dessa citat tyder, åtminstone vid den ytliga betraktelse jag här företar, icke på någon mera avklarnad och konsekvent syn hos Adlersparre i fråga om sättet att organisera staten och representationen. Vi ser emellertid att Adlersparre ansluter sig till den Mon-

¹⁷ Karlbom, s. 126f. Läsn., 33-35, s. 136ff.

¹⁸ Brusewitz, 1913, s. 27f. HSH, VII, s. 69f.

¹⁹ Läsn., nr 5-6, 1797, s. 126.

²⁰ a.a., s. 132f.

²¹ C.A. Adlersparre, I, s. 120f. Jfr. Brusewitz s. 26.

tesquieuska devisen: "Pointe de noblesse, pointe de monarchie" om behovet av nära samverkan mellan konung och adel, men också att han stundom tillmätte konungen en roll, som egentligen var Adlersparre främmande. Enligt Karlbom var han mera radikal än så, vilket ansetts ha inflytande över hans agerande och icke-agerande i författningsfrågan.²² Vi bör slutligen hålla i minnet, att inskränkningarna i tryckfriheten givetvis påverkade vad som skrevs, såväl av Adlersparre som övriga aktörer. Kanhända är hans reverenser gentemot konungamakten betingade härav.

From sounds to things: Vägen till Stockholm

Den västra armén bröt alltså upp från norska gränsen och gjorde sitt intåg i Stockholm den 22 mars 1809. Karlstad besattes den 7 mars. Här utfärdade Adlersparre en "proclamation". I den heter det bland annat:

"Hvilka äro då våra afsigter? Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att Rikets Fäder och Lagsitftare skola äga frihet, under våra vapens beskydd, att sammanträda, för att öfverlägga och besluta öfver det lidande och eljest snart förstörda Fäderneslandets angelägenheter. — Vi hafva räckt hvarandra handen uppå, att för deras fötter nedlägga de vapen, hvilka vi för deras frihet tillgripit; oförfärande Krigsmäns sammanhållna Svärd skola sedan omkring Svenska Lagstiftarens öfverläggningsrum bilda en skyddsmur, som ingen våldsmagt förmår bryta."²³

På vägen till Stockholm ligger Tibble, som lånat sitt namn till det av Adlersparre författade Tibbleprogrammet. När Adlercreutz fått underrättelse att Adlersparre brutit upp från Värmland, iscensatte han konungens avsättning.. Men Adlercreutz ville behålla initiativet och bad förgäves Adlersparre att inte gå in i Stockholm med hela sin armé. Adlersparre å sin sida, sökte vinna hertig Karl för sin sak genom att, i brev avsänt från Tibble, förmå honom att antaga konungatiteln. Svaret från hertigen blev nekande.²⁴

Adlersparre har i Tibbleprogrammet på följande sätt beskrivit

²² "Det finns intet som helst skäl att förmoda, att det var av övertygelse Adlersparre ... förordade accepterandet av den Håkansonska kompromissen", skriver Karlbom. Adlersparre (m.fl) ville i stället "långsamt och mera obemärt föra utvecklingen mot ett önskat mål" (Karlbom s. 281f.)

²³ Cit. ur Karlbom, s. 272. En i långa delar likalydande proklamation skall ha författats i Ökne utanför Karlstad redan i januari 1809. Se härom Carlsson, s. 257.

²⁴ Sjögren, s. 67ff.

hur han tänkt sig händelseutvecklingen sedan hans trupper marscherat in i huvudstaden: "Hans Kongl. Höghet reklamerar sin arfsrätt till svenska kronan i sittande konselj, förklarar sig i följd därpå för Sverges konung, erbjuder sig att inför ständerna med handlingar bevisa sin arfsrätt, uppdrar dem att välja en adopterad tronföljare efter deras välbehag, kungör detta för borgarena och militären och utropas till Sverges konung. ... Därmed ett saligt slut på alla intriger, all svaghet, allt vacklande. Om tronföljaren blir af dansk eller fransk fabrik, så blir dessa makters inflytelse föga sårande för det svenska lynnet, så länge hertigen eller den nye arfkonungen regerar och den adopterade hinner naturalisera sig."²⁵ Karlbohm vill här inte "alldels bortse från Tibbleprogrammets karaktär av strategem, ämnat att stärka Adlersparres kritiska position vid inmarschen i Stockholm."²⁶

Vi ser, att Adlersparre ville gå hastigt fram, och utan ständernas hörande utropa hertigen till konung. Här finns också ett implicit uteslutande av den avsatte konungens ätt ur arvsföljden. Detta väckte motstånd, såväl hos gustavianer som hos radikaler. Tibbleprogrammet går heller inte särdeles väl ihop med revolutionsproklamationen. Den senare kan närmast tolkas som en uppfordran till sammankallande av en riksdag, under det att Tibbleprogrammet, och Adlersparres handlingssätt i anslutning därtill, mera var inriktat på tronföljdens ordnande, t.o.m. med förbigående av riksdagen. Brusewitz' omdöme om Adlersparre som å ena sidan "utpräglad demokrat och med livligt sinne för tidens frihetsrörelser" å den andra visande "prov på handlingar och tänkesätt som voro rent despotiska", får stöd i hur Adlersparre här agerar.²⁷ Inte heller i detta framskridna skede tycks således Adlersparre, lika lite som i sitt författarskap, ha någon fast uppfattning om vad han egentligen eftersträvande.

Förväntningarna var stora och stundom skräckblandade på vad Adlersparre skulle företa sig. Det förmodades på sina håll att Adlersparre skulle ha med sig en färdig plan för den kommande utvecklingen, men man misstog sig. Karlstadsproklamationen och Tibbleprogrammet förblev de enda omedelbara uttrycken för det Adlersparreska budskapet.

Regeringen beslutade nu tillsätta en kommitté att utarbeta förslag till ny regeringsform. Landshövdingen i Blekinge län Anders af Håkanson utsågs till redaktör. Flera personer kom att ingå i kom-

²⁵ Cit ur Sjögren, s. 70.

²⁶ a.a., s. 274.

²⁷ Brusewitz: Georg Adlersparre, Svenskt Biografiskt Lexikon, I, s. 158 och 160.

mittén, bl.a. - förutom Adlersparre - Adlerbeth, Järta och lagmannen Poppius. De sistnämnda drog sig emellertid ur arbetet. Järta kom senare att ingå i det konstitutionsutskott som utarbetade det slutgiltiga förslaget. Poppius skrev ett eget utlåtande. Trolle-Wachtmeister nämner i sina minnen särskilt Adlersparre, Adlerbeth och revisionssekreteraren F. Gyllenborg såsom särskilt engagerade i arbetet.²⁸ Hur var det nu med detta?

Adlersparre och det Håkansonska förslaget

Adlersparre intresse var vid tiden för HF:s utarbetande sannolikt inriktat huvudsakligen på tronföljdsfrågan. Jag citerar här Brusewitz, som nog slår huvudet på spiken: "Det får väl knappast antagas, att han [dvs. Adlersparre] i och för sig omfattat H. F. med någon synnerlig entusiasm som den enda rätta lösningen af författningsfrågan. Framför allt var dess antagande för honom ett medel att få denna fråga fortast möjligt bragt ur världen och därigenom vägen banad för fullbordandet af hans speciella planer, af hvilka tronföljdens ordnande och närmandet till Norge redan vid denna tid synes ha upptagit hans mesta tankar. Den relativa likgiltighet han visade författningsspörsmålet kan endast däraf förklaras. Den hämnade sig, och äfven Adlersparre misräknade sig på utgången. Ledningen gled ur hans och regeringens händer och öfvergick till andra män, hvilka bättre än Adlersparre bevarat oppositionstraditionerna från gångna tider".²⁹

Men även om Adlersparres eventuella argument i författningsfrågan inte framförts med emfas, hindrar det inte att argumenten ändå har haft en betydelse som kan ha underskattats såväl i samtiden som av historieskrivningen. Eftersom den av Brusewitz fastlagda förhärskande synen på Adlersparres insatser i författningsfrågan, sammantaget med huvudpersonen Adlersparres ådagalagda bristande intresse för frågan, ytligt sett inte gör honom till en viktig person i sammanhanget, är det inte obefogat att anta att hans insatser i sak kan ha förbisetts.³⁰

Vad vi hittills har sett, är dock att Adlersparre i sina skrifter nitälskade mot "Despotismen" samt för en "vidsträckt Konungamagt" med adeln som den konstitutionella frihetens och lagstyrets hu-

²⁸ Trolle-Wachtmeister, s. 200; Stjernquist, 1959, s. 103.

²⁹ Brusewitz, 1917, s. 36, även i Björklund (ed.), s. 68f.

³⁰ "Äran av det nya statsskicket tillkommer honom endast i mycket begränsad mån", skriver Brusewitz, "och han svek i författningsfrågan sina egna traditioner" (Svenskt Biografiskt Lexikon, I, s. 167). Jfr. även Karl bom, s. 280, där exempel på Adlersparres tveghägsenhet och överksamhet andrages.

vudskyddsombud. Vi har även sett att Adlersparre haft tankar om att innehav av egendomen skulle vara ett huvudkriterium för att få ta del i och öva inflytande på statens angelägenheter. I den mån Adlersparre haft ett inflytande i HF borde det därför sökas i nu nämnda avseenden.

Emellertid föreligger också ett brev från Adlersparre, skrivet i januari 1833, dvs. långt efter de aktuella händelserna, där Adlersparre som sin egen huvudinsats nämner tillskapandet av justitieombudsmannainstitutionen: "det vet jag med sjelfförnöjelse och högmod, att jag var och är den första som upgjort planen till och föreslagit Justitieombudsmansembetet ...; detta embetes härkomst härleder sig rakt från det med förakt ogillade projectet [dvs. HF]".³¹ Emellertid innehåller HF — till skillnad från 1809 års RF — ingen föreskrift om en JO-institution, varför Adlersparres uttalande framstår som apokryfiskt, varom dock mera nedan.

Vilka handfasta uttryck finns det då för Adlersparres medverkan — på ett eller annat sätt — i arbetet med HF? Till en början föreligger det ovanciterade brevet till Flach där det också heter: "Jag skref ... också, på mångas begäran och gemensamt med landsh. Håkanson ett Constitutionsproject, som inlämnades på adelsklubben, der med förakt ogillades, men mycket begagnades vid författandet af vår nu gällande Regeringsform".³² Brusewitz menar, av ej angiven anledning att det inte är "nödvändigt ... att taga hans påstående [att han skrev förslaget] alldeles efter bokstaven".³³ Vidare återger Brusewitz en anteckning ur drottningens dagbok från april 1809. Den lyder: "Il y eut pour lors des conférences chez le riksdrots de plusieurs membres du conseil, apres que Mr. de Håkanson en eut dressé quelques des articles et auquel Mr d'Adlersparre assistat".³⁴ Trolle-Wachtmeister skriver å andra sidan i sin dagbok för den 20 April apropå HF: "Adlersparre hade haft del deraf, innan Håkanson ännu lemnat den ifrån sig, och fullkomligt gillat den, såsom hvilande på de principer, han efter öfverläggning med Håkanson ansett böra ligga till grund".³⁵

Frågan här är: Skrev Adlersparre eller skrev han icke (delar av/ändringar eller tillägg i) HF, eller har han bara resonerat med Håkanson om den allmänna uppläggnings och/eller resultatet? Man kan visserligen öva inflytande såväl skriftligen som muntligen, men det sagda är tyvärr icke omedelbart åtkomligt för historisk

³¹ Brev från G.A. till E.G. Flach, s. 103

³² p.a.s.

³³ Brusewitz, 1917, s. 25.

³⁴ p.a.s., n 3.

³⁵ Trolle-Wachtmeister, s. 200.

metod. De berättande källorna lämnar visserligen ett ganska entydigt stöd för antagandet att Adlersparre hade ett — i källorna visserligen ej närmare specificerat men dock — inflytande över HF. Hur komma vidare?

Låt oss vända blicken mot de exemplar av HF som bevarats och som blivit föremål för undersökning. Om dessa används som kvarlevor kan vi i dem söka efter spår av Adlersparre, lämpligen av hans penna. S.J. Boethius urskiljer år 1911 — mot bakgrunden av Nils Höjers undersökningar — fem avskrifter av HF. Det föreligger tre kommenterade, som tillhört dels KU:s ordförande L.A. Mannerheim, dels J.G. Gahm, dels Järta. Det föreligger också två okommenterade av vilka den ena tillhört utskottsledamoten B.B. von Platen.³⁶ Den andra okommenterade avskriften får ej någon Boethii attribution. Järtas avskrift skall såvitt jag begriper ursprungligen ”ha tillhört Gudmund Jöran Adlerbeth.” ”Enligt påteckning av Järta” skriver Boethius, ”häröra dessa [dvs. kommentarerna i detta exemplar] ’till det mesta’ från Adlerbeth, men åtskilliga äro signerade såsom Järtas”. Boethius kritiserar emellertid Naumann för att denne ”ej nöjaktigt återger alla anmärkningarna”.³⁷ Höjer har å sin sida ett resonemang om handstilen i Järtas exemplar. Han jämför med flera namngivna personers handstil — dock, såvitt framgår, ej med Adlersparres! — och finner diskrepanser mellan Järtas handstil i HF och dennes vanliga stil, men konkluderar ändå att ”handstilen mera liknar Järtas än någon annans mig bekant”.³⁸

Ytterligare frågor inställer sig härmed: Vems var det femte exemplaret? Vilka anmärkningar har Naumann ej återgett? Vad skulle en jämförelse med Adlersparres handstil utmynna i? Det kan vidare konstateras att Brusewitz omnämner ytterligare en avskrift av HF som återfunnits i hovmarskalken C.G. Mörners papper, vilket enligt Karlbom skall utgöra ett första utkast till HF, och att Lagerroth skriver att åtskilliga handskrivna exemplar bevarats. Karlbom refererar det då rådande textkritiska läget, som han menar är undermåligt.³⁹ Någon undersökning av avskrifterna har såvitt känt därefter ej företagits. Eftersom Adlersparre rimligen måste ha fått en egen avskrift (jämför härom nedan), kan man alltså undra vart den tagit vägen. Ambitionsnivån för denna uppsats tillåter mig inte att nu gå vidare mot dessa frågor eventuella besvarande, vilket torde

³⁶ Boethius, 1911, s. 75.

³⁷ a.a., s. 73ff.

³⁸ Höjer, s. 35f.

³⁹ Brusewitz, 1913, s. 32 n 2; Lagerroth i Björklund (ed.), s. 18; Karlbom s. 278f. Den Mörnerska versionen skall, enligt Karlbom (p.a.s.), jämte Mörner endast ha innehafts av Håkanson själv.

kräva en textanalys av samtliga bevarade avskrifter av HF. Hittills och på vetenskapens nuvarande ståndpunkt kan bara konstateras att någon av Adlersparre skriven eller ens innehavd text som kan kopplas till arbetet med HF inte, att döma av föreliggande forskning, har återfunnits.

Jag har hittills använt berättande källor för att söka belägg för att Adlersparre ägt inflytande över grundlagsarbetet. Därjämte har jag pekat på nödvändigheten av att ytterligare undersöka bevarade exemplar av HF som kvarlevor för att finna konkreta spår av Adlersparre. Jag återgår nu till berättandeaspekten. I stället för att söka efter konkreta spår från den mångomtalade hyveln övergår jag till att efterforska idologiskt-doktrinära inflytelser från Adlersparre, genom att ställa frågan vad detta hans inflytande egentligen bestod i.

Här kan vi till en början stanna vid hans påstående att JO-ämbetet är en hans uppfinning. HF innehåller som nämnts ingen sådan föreskrift; där återfinns endast föreskrifter om det ända sedan år 1719 befintliga justitiekanslersämbetet. Enligt HF skulle dock justitiekanslerns verksamhetsområde vara större än det sedermera blev i den antagna regeringsformen; där dock även ett JO-ämbete för första gången sett dagens ljus. En viktig del av kritiken mot HF riktade för övrigt in sig på att JK kunde avsättas av konungen; måhända ville man komma till rätta därmed genom att överföra de i HF föreslagna utvidgningarna av JK:s jurisdiktion till en av riksdagen kontrollerad instans, som ju JO alltså är.⁴⁰ I den mån dock, som förslaget till utvidgade arbetsuppgifter för JK härstammar från Adlersparre, och jag har inte funnit något som talar däremot, så kan Adlersparres uttalande i brevet till Flach i vart fall inte helt sägas sakna grund.⁴¹

Till belysning av spörsmålet återger jag härnedan dels föreskrifterna om justitiekanslern i HF, dels föreskrifterna om justitiekansler och justitieombudsman i den antagna regeringsformen⁴² :

HF har följande föreskrifter:

§ 37. Justitie-cancelleren, som är Konungens högste ombudsman och alltid bör vara lagfaren, i domare-ämbeten nyttjad, åligger hafva tillsyn öfver rättvisans handhafvande med hvad mera därtill hörer, efter den instruktion Konungen för honom utfärdar, och iu kraft af detta vigtiga och angelägna kall bör han äfven sträcka sin oafbrutna uppmärksamhet till Högsta domstolen, så att lag och rättvisa blifva enda grunderna för denna domstols beslut

⁴⁰ Brev från G.A. till E.G. Flach, inledningen (förf. Dalman?), s. 21f.

⁴¹ Jfr. Dalmans (? : se föreg. not) resonemang härom p.a.s. Karlbohm förbigår tyvärr med tystnad frågan om JO-ämbetets tillkomst, och de flachska breven tycks han ej tagit del av enär verket saknas i hans referenser.

⁴² Ur Waldner, ss. 58f respektive 207 och 226.

och alla rikets medlemmar af alla villkor och stånd, utan våld, mannämän, egennytta eller hvad det vara må, njuta deras rätt och blifva trygga till lif, egendom, personlig frihet och välfärd under lagens mäktiga beskydd.

Regeringsformen föreskrev följande om justitiekanslern:

§ 27. Till Justitiæ Cancellar må Konungen nämna en Lagfaren, skicklig och oväldig man, som i Domare värf varit nyttjad. Honom, såsom Konungens Högste Ombudsman åligger förnämligast, att föra, eller genom de under honom sålde fiscaler, låta föra Konungens talan i mål, som röra allmän säkerhet och Kronans rätt, samt att å Konungens vägnar hafva tillsyn öfver rättvisans handhafvande, och i sådan egenskap beifra fel, som af Domare och Embetsmän begångne blifva.

Om justitieombudsmannen heter det:

§ 96. Riksens Ständer Skola vid hvarje Riksdag förordna en för Lag kundskap och utmärkt redlighet känd man, att såsom dess Ombud, efter den Instruction de för honom komma att utfärda, hafva tillsyn öfver Lagarnes efterlefnad af Domare och embetsmän, samt att vid vederbörliga Domstolar i laga ordning, tilltala dem, som uti sine embetens utöfning, af våld, mannämän, eller annan orsak, någon olaglighet begå, eller underlåta att sina Embets pligter behörigen fullgöra. Vare dock han i all moto underkastad samma ansvar och pligt, som allmän Lag och rättegångs Ordning för Actorer utstaka.

Frågan om justiteombudsmannaämbetets tillkomst synes ej ha blivit närmare berörd av forskningen. XXXXXX Alfred Bexelius har visserligen tecknat en bild av vår förste JO, Lars August Mannerheim — tillika ordförande i det konstitutionsutskott som utarbetade det slutliga förslaget till regeringsform — och hans ämbetsmannagärning. Arbetet innehåller en kortfattad redogörelse för bakgrunden till ämbetets inrättande, men som såväl notapparater som referenser saknas är det tyvärr i det närmaste otjänligt i vetenskapligt hänseende. Intet framkommer heller däri om inflytelser från Adlersparre.⁴³ Däremot föreligger ett dokument författat av Hans Järta inför KU:s arbete, som avslutas med följande, i detta sammanhang tänkvärda, frågeställningar: "Bör Justitiæ Cancellaren bibehålla den dubbla egenskapen af Actor i mål, rörande allmän säkerhet och Kronans rätt, hvaruti Konungens talan föres emot enskildta Personer eller Corporationer, och af väcktare öfver Lagarnes efterlefnad af Embetsmän? Eller böra dessa olika befattningar åtskiljas, och hvardera öfverlemnas åt en särskild Person? I sådant fall, bör den, som skall controllera den Styrande Magtens verckningssätt uti alla därifrån utgående grenar, nämnas af Konungen eller af Ständerne? Huru må denne Embetsman erhålla kunskap om

⁴³ Mannerheim aktade emellertid inte för rovt att år 1814 åtala Adlersparre för det han, som landshövding i Skaraborg, utan lagstöd dömt en bonde till spöstraff. Ej heller undgick Järta, sedermera landshövding i Kopparbergs län, att på enahanda sätt drabbas av Mannerheims bart huggande svärd. (Bexelius, ss. 92f resp. 115.)

Styrelsen, och huru vercka? Huru skall Statsvercket granskas?”⁴⁴

Frågan är alltså om dessa intelligenta spørsmåls proveniens i någon mån kan sökas hos Adlersparre. Jag nöjer mig här och nu med att formulera frågan, vilket är allt tid och rum medger.

Adlersparre har emellertid också med skärpa påyrkat att ett tillägg i HF skulle göras, ”hvarigenom ofrälse possessionater skulle erhålla representationsrätt i bondeståndet”.⁴⁵ Det är här och endast här som ett klarlagt inflytande över HF kan konstateras. Vi kan i detta sammanhang skönja en affinitet med hans tidigare skriftstäl-larskap, särskilt det ovan omtalade förslaget till regeringsform, där Adlersparre förespråkar egendomsägarnas tillträde till representa-tionen. Brusewitz sätter dock in detta förslag i ett mera maktpoli-tiskt sammanhang: ”Han [dvs. Adlersparre] synes främst ha haft i tankarne att därigenom befordra sina norska planer”, menar Brusewitz.⁴⁶ Hur Brusewitz kommit till den slutsatsen och på vilket sätt det ena skulle bero av det andra framskyntar ej. Måhända antog Adlersparre att majoriteten av dem som därvid skulle erhålla rösträtt vore för en annektering av Norge, men om detta vet vi så vitt jag förstår ingenting. Brusewitz refererar endast till Trolle-Wachtmeisters dagbok, där följande antecknats för den 23 april 1809: ”Sedermera uppstod frågan om redaktionen af sjelfva propo-sitionen, hvilket Adlersparre ej trodde sig kunna åtaga sig. Håkanson, efterskickad af riksdrotsen, nekade dertill med synbar ovilja och yttrade att Adlersparre, från hvilken idéen derom kom-mit, vore närmast skyldig att åtaga sig besväret med det deraf föl-jande arbetet. Rätta förhållandet härmed är, att Håkanson hemligen är emot den föreslagna ändringen”. Den 30 april heter det att ”Propositionen om ofrälse possessionaters och näringsidkares inta-gande i bondeståndet är författad”.⁴⁷ Håkanson motsatte sig försla-get, skriver Brusewitz, enär det enligt hans mening skulle inskränka konungamakten. Han tvangs dock ändå avfatta propositionen, som till slut gick längre än vad Adlersparre tänkt sig. Hemmansinneha-vare skulle få plats i bondeståndet; bruksägare och fabriks- och när-ingsidkare utan burskap skulle tillhöra borgarståndet.⁴⁸ Detta för-slag inarbetades inte i HF utan fogades till det som bihang. Emellertid vann vare sig detta förslag eller HF i övrigt gensvar. Det ansågs alltför konservativt och HF stämplades som ”säkerhetsakten

⁴⁴ Waldner, s. 148. Aktstycket benämnes där ”Hans Järtas Promemoria för konstitutionsutskottets arbete år 1809”.

⁴⁵ Brusewitz, 1913, s. 31.

⁴⁶ Brusewitz, p.a.s. Också Poppius menar i sitt utlåtande att en utökad re-presentation för ”ofrälse possessionater” vore lämplig (Waldner, s. 11).

⁴⁷ Trolle-Wachtmeister, s. 202ff.

⁴⁸ Brusewitz, 1913, s. 32.

i ny rock”.

Vi ser dock här en ansats till en början att upplösa fyrstånds-systemet, en utveckling som praktiskt började sättas i verket först några decennier senare, och som genomfördes fullt ut genom representationsreformen år 1866 - där just ekonomiska streck blev av betydelse för rösträtten, på det sätt Adlersparre förordat, även om Adlersparre vid denna framskridna tidpunkt knappast utgjort inspiratör.

From fancy to the heart: Vägen till Louise

Adlersparre hade med HF:s förkastande skjutits åt sidan, och själv tycks han ha tröttnat på att stå in medias res. Det saknades visserligen inte personer som sett att han invalts i konstitutionsutskottet. Baltzar von Platen skriver således i ett brev till K.H. Posse: ”Jag springer för at bevisa folk oundgengeligheten af at välja Adlersparren i Constitutionsutskottet; detta har Intrigen, hielp af obetydeliga händelser motarbetat; lyckas det för den sednare, anser jag värkeligen stor våda för alla redeligas planer. Du får alltså förlåta att jag idag slutar med den önskan ej utan hopp: ’mätte alt väl gå’, men jag anser ej Adl.[ersparre] och Ad.[lercreutz] draga ens”.⁴⁹ Även Järta tycks ha verkat till förmån för Adlersparre, men utan framgång.⁵⁰

Adlersparre synes emellertid, detta oaktat, inte helt ha ställts åt sidan i författningsarbetet. Han hade kallats att tillsammans med von Engeström och Lagerbjelke samt konstitutionsutskottets ledamöter hos ordföranden, Mannerheim, den 24 maj genomse konstitutionsförslaget. Han infann sig dock inte, men fick, menar Sjövall, det ”säkerligen” hemskickat. Enligt Sjövall hade Adlersparre redan förut tagit del av detsamma. Här kan erinras om Baltzar von Platens brev den 15-20 maj vari andrages: ”Adlersparren, ledsn och frugtande för tidsutdrägt och split, blef i går aftons nögd, sedan Rosenstein och jag varit hos honom och gjort reda för hvad giort var”.⁵¹ Hovjunkaren Bengt von Hofsten skriver i ett brev, möjligen från den 21 maj, något motsägelsefullt, att Adlersparre ”medgaf, att det var vida bättre än det förra”.⁵² Dagen efter, alltså den 22 maj skriver nämligen Armfelt att ”Adlersparre, Håkansson, alla, som

⁴⁹ v. Schinkel, s. 106 (B.B. von Platen till K.H. Posse den 11 maj 1809).

⁵⁰ Höjer, 1910, s. 85.

⁵¹ v. Schinkel, s. 115 (B.B. von Platen till K.H. Posse (datering enligt anteckning av ”samlaren”)) — Såväl von Platen som biskopen Rosenstein var medlemmar av konstitutionsutskottet.

⁵² Sjövall, s. 179.

hade del i den förra Constitutionen, prosterna sig för dennas superiorité”.⁵³ Adlersparres inflytande över utskottets arbete var sannolikt obefintligt. Hans intresse var, som framskyntat i von Platens brev, främst riktat mot att få till stånd ett snabbt utrikespolitiskt avgörande, och därtill behövdes i första hand en kung, i andra hand en konstitution. De konstitutionella kretsarna hade emellertid, sedan i början av maj övertagit initiativet, som nedan skall framgå.

Adlersparres ”nedgång och fall” framskyntar i föreliggande brev. Den 30 april 1809 skriver alltså von Platen: ”... så mycka jag hör, lär dock Adlercreutz och Adlersparren skäligen vara förente äfven så Järta; Adlersparre har jag ej mera än fådt hälsa på och Gud vet när med den mängd göromål hos honom det blir mer, då jag sällan vill gierna vara i vägen”. Han avslutar brevet med en till synes villkorslös lojalitetsförklaring: ”... till dess fullkomligt enstämmighet med Adlersparre, han må göra eller synas göra hvad han vill!!!”⁵⁴ Den fjärde maj 1809 fortsätter von Platen: ”Jag har i dag lite längre talat med Adlersparre, som ingår uti och billigar alt hvad tilgjort är, men at rätt a la longue få tala med honom är nästan omöjligt, så öfverlupen är han; det kan ock vara lika godt, sen vi nu äro ense om principerna”.⁵⁵ Den 15 maj har en omsvängning, skett, såvitt framgår av följande Armfeltiska notering: ”Jag tär mig dagel. och Adlersparren befattar sig med intet och synes nästan aldrig någonstans, hvaräst våra Visa och fäder äro samlade”.⁵⁶ Vad har hänt?

Det Håkansonska förslaget förelåg, enligt Karlbom, färdigt senast den 25 april.⁵⁷ Adlersparre hade i brev den 27 april friat till Louise Linroth som han träffat några månader under marschen mot Stockholm. Hennes bifall erhöi Adlersparre i brev som kom honom tillhanda om kvällen den 7 maj. Tidigare samma kväll hade Adlersparre, som han skriver till Louise, ”tillsammans med Adlercreutz och många muntra Bröder” varit på fest. Brevet till Louise är daterat redan kl 2.30 natten mot den åttonde maj. Mot slutet skriver Adlersparre: ”Nu nalkas det politiska stojet, som gör min afsky, som alltid gjort det”. I ytterligare ett brev som avsändes samma dag till den blivande svärfadern omtalar Adlersparre, att ”... Adlercreutz behagar mig mer och mer. ... Mellan honom och mig

⁵³ v. Schinkel, s. 118 (G.M. Armfelt till K.H. Posse) Det latinska ordet ”prosterno” betyder ”Slå, fälla, kasta, sträcka till marken”.

⁵⁴ v. Schinkel, s. 94 (B.B. von Platen till K.H. Posse)

⁵⁵ a.a., s. 98 (B.B. von Platen till K.H. Posse (adressaten har enligt Boethius ”antecknats av [brev]samlaren”). — Lokutionen ”alt hvad tilgjort är” bör sannolikt fattas i den värdemässigt neutrala betydelsen ”allt vad som görs”.

⁵⁶ a.a., s. 111 (G.M. Armfelt till K.H. Posse; ang adressat se föreg. not.

⁵⁷ Karlbom, s. 278.

råder nu, mig veterligt, ej det ringaste misstroende ... ”⁵⁸ Annars förelåg motstridande uppfattningar främst i fråga om tronföljden, där Adlersparre som nämnts ville utesluta den förre konungens ätt. Toijer menar att förhållandet mellan de båda ändå inte var så bra som Adlersparre vill ge sken av. Till detta skall läggas att också von Platen i ovancerade brev av den 11 maj berört motsättningen mellan Adlercreutz och Adlersparre, som, om von Platens omdömen skall tillmätas något källvärde, tydligen uppkommit i tiden efter von Platens brev den 30 april — låt vara att omdömet i brevet av den 30 april endast grundas på hörsägen. Slutligen råkade Adlersparre ut för ett bakslag i riksdagen den 8 maj, sedan riddarhuset motsatt sig ett av Adlersparre understött förslag att riksföreståndaren hertig Karl omgående skulle bestiga tronen. I stället utmynnade debatten på riddarhuset i slagordet: ”konstitution först, konung sedan”. Adlersparre yttrade sig ej. Han menade att riket omgående behövde en handlingsfärdig konung som kunde sluta fred med rikets fiender. ”Sverrige borde hastigt hafva en nerffull styrelse, som kan rycka ur afgrunds djupet, som kan erbjuda fred åt fienden eller möta honom med kraftiga anstalter”, skrev han till Louise, f.ö. i linje med Tibbleprogrammet. En riksföreståndare vore ej nog. Emellertid skulle Karl XIII uppstiga på tronen först samma dag som regeringsformen antogs, den 6 juni.⁵⁹ Fred blev det först den 17 september, den s.k. freden i Fredrikshamn, varigenom Sverige formellt avträdde Finland.

Den 9 juni 1809 utnämndes Adlersparre till statsråd, men sedan prins Christian August blivit vald till tronföljare i juli, hade Adlersparre föga till övers för ”fancy”. I brev den 27 april hade han, som ovan nämnts, friat till den Louise Linroth han träffat i Kristinehamn under marschen mot Stockholm, och fått ja. Det har spekulerats i, om detta möte försinkat hans och arméns marsch; om, som det heter i det värmländska skillingtrycket ”Revälta feck vänta — för e jänta”, och ingen vill förneka att denna romans kan ha vänt Adlersparres blickar bort såväl från HF som från ”fancy” och ”to the heart”.⁶⁰ Minst av allt förnekades det av Adlersparre själv: ”Statsmannalivet är ej passande för mig, jag har hvarken hög eller

⁵⁸ Toijer, 1960, ss. 24ff och s. 167f (not 2).

⁵⁹ Sjövall, ss. 137-152; brevet till Louise även i Toijer, 1960, s. 29. - Ännu vid denna tid var Adlersparre av allt att döma beredd att kringgå riksdagen. Planer fanns att proklamera hertigen som konung om ständerna inte senast den 5 juni hade antagit förslaget till regeringsform (Sjövall, s. 179f). Så hade också skett, med undantag av bondeståndet, som först efter övertalning av Adlersparre några veckor senare antog regeringsformen. Böndernas tövan var tydligen inte skäl nog för Adlersparre att göra en kupp.

⁶⁰ Almqvist, s.67.

skicklighet därtill”, menar han.⁶¹ Wetterstedt skriver i ett brev till Gustaf Lagerbjelke: ”som han [dvs. Adlersparre] efter sitt giftermål ej har annat hufvudföremål än att få Carlstads län, erböd han sig att lemna sin [statsråds]plats om så skulle påfordras”.⁶² Lagerbjelke kommenterar: ”Adlersparres dåliga lynne vållar mig mycken smärta; det synes mig verkligen att han allt för mycket öfverlemnar sig deråt. ... Jag har mer än en gång sagt det åt Adlersparre; han är alltför personlig, hvilket är en stor olycka för en statsman”.⁶³ Efter att på nyåret 1810 mött tronföljaren Karl August vid Svinesund och eskorterat honom till Stockholm, begärde och erhöll Adlersparre avsked från statsrådstjänsten.

Motgångar, kärleken till Louise och en olust parad med oförmåga att möta det offentliga livets krav fick av allt att döma Adlersparre att förlora, till dels också släppa, initiativet

Adlersparre hade nu siktet inställt på landshövdingesätet Marieholm i Mariestad. Egentligen hade han, som vi nyss noterat, velat bli landshövding i Värmland, men sedan den posten gått honom förbi, blev han verkligen utnämnd år 1810 och han kvarstannade i ämbetet till år 1824, dock tjänstledig sedan år 1821. Hjärtat behöll han dock på Gustafsvik, den Linrothska gården utanför Kristinehamn där familjen bodde.

Georg Adlersparre, som var född i Jämtland år 1760, avled år 1835, för jämnt 160 år sedan. Hans praktiska insats kanske kan beskrivas som mera militärisk än konstitutionell, och med den utgångspunkten var det väl naturligt för honom att i första hand sträva efter att säkra rikets bestånd i en tid där fiender stod runt alla gränser, och först i andra hand tillskapa en fungerande konstitution. Kungen behövdes för att driva utrikespolitiken och i den delen kunde han måhända söka stöd hos gustavianerna, men bara så långt som till att godta hertig Karl som tronföljare. För Adlersparre tycks de anstalter han vidtagit vara en följd av en inte orimlig bedömning av Sveriges utrikespolitiska läge. Därmed inte sagt att Adlersparre, doktrinärt sett inte vore anhängare av ett liberalt och konstitutionellt styre och, i en annan utrikespolitisk situation, skulle ha varit beredd att verka för ett sådant med större emfas än vad läget tillät. ”First things first”, heter det, och för Adlersparre var rikets bestånd viktigare än den nya konstitutionens utformning.

⁶¹ Cit. ur Almqvist, s. 47; okänd proveniens.

⁶² v. Schinkel, s. 129 (Wetterstedt till statsrådet Gustaf Lagerbjelke, den 14 dec. 1809).

⁶³ a.a., s. 155 (Lagerbjelke till Wetterstedt, daterat januari 1810).

3. Slutsatser

Adlersparres befattning med det Håkansonska förslaget är fortfarande hölj i dunkel. De fåtaliga uttalanden från samtiden om hans delaktighet framstår som motsägelsefulla. Endast i fråga om hans insats för det s.k. bihanget till HF kan ett klart inflytande spåras, även om det nog är typiskt för hans sätt att vara, att han inte själv ville skriva förslaget. Hustruns omdöme att Adlersparre var en god början till allting; men också bara en början, får här ett uttryck.⁶⁴ Ytterligare forskning, främst kring de avskrifter av HF som bevarats, vem som innehått dem och vem/vilka som gjort noteringar i dem, kvarstår. Adlersparres påstående att han starkt bidragit till JO-ämbetets tillkomst är emellertid också intressant. Den litteratur jag hittills hunnit ta del av har inte närmare befattat sig med detta spørsmål. Om denna uppsats alltså inte har kunnat fullt ut besvara frågan om det Adlersparreska inflytandet, så har den åtminstone bidragit till att precisera frågeställningen. Occams rakkniv har vässats, blicken fokuserats. Därmed sitter jag f.n. nöjd.

4. Sammanfattning

Uppsatsen syftar till att belysa Georg Adlersparres insatser i samband med utarbetandet av det s.k. Håkansonska förslaget till ny grundlag, men berör också Adlersparres inflytande och ställning under tiden därefter. Kopplat till tidens ideologiska debatt, främst det Montesqueiuska inflytandet, framför Adlersparre vid 1700-talets slut bland annat i sina tidskrifter "Läsning för Landtmän" och "Läsning i blandade ämnen" idéer om ett konstitutionellt styre där konung och adel kompletterar varandra för att motverka despotismen. Han framför också tanken att innehav av egendom bör vara en förutsättning för rösträtt. I detta sistnämnda avseende får dessa tankegångar ett uttryck år 1809, i ett bihang till det Håkansonska förslaget som tillkommit på initiativ av Adlersparre. Syftet därmed är att ofrälse egendomsägare skall beredas tillträde till bondeståndet. Idéer av detta slag kom dock till praktiskt genomförande först några decennier senare.

I ett brev mot slutet av sin levnad gör Adlersparre gällande, att det var han som kommit med idén till inrättandet av justitieom-

⁶⁴ Brev fr. G.A. till E.G. Flach, inledningen, s. 26.

budsmannainstitutionen. Hittillsvarande forskning har ej närmare berört denna fråga, och Adlersparres påstående kan ha visst fog för sig. Till frågan om Adlersparres inflytande hör också en genomgång av de bevarade avskrifterna av det Håkansonska förslaget. Det framkommer nämligen inte av föreliggande forskning att Adlersparres exemplar finns i behåll, och om det gör det, vilka (om några) anteckningar och kommentarer som Adlersparre där eventuellt gjort. Uppsatsen pekar alltså fram mot behovet att undersöka bevarade exemplar av det Håkansonska förslaget och att närmare studera JO-ämbetets tillkomsthistoria.